

kíváncsian várja a statikus kép mozgásba hozását olyasféle kérdések mentén: vajon a két szélső kategória közötti átjárhatatlanság mellett mekkora és miből állhat a középértégekbe való felemelkedés lehetősége a „vesztesek” számára? vagy a család-alapítás nem járulé hozzá maga is a felemelkedési lehetőségek korlátozásához, s ha igen mennyire és hogyan? Az ilyen kérdések megválaszolása a rétegződési dimenziók dinamikájának elemzését feltételezi aminek eredményeit a szerzők a lap további számaiban bizonyára közölni fogják.

Rózsahegy Viktória egy olyan új törvény megvalósulásának működő formáit tárja fel, amely a gyerekek napközbeni ellátásának önkormányzatok feladatává tételével valamennyire hozzájárulhat a felzárkózási korlátok lebontásához. Megrögzült intézmények hiánya egyúttal nagy lehetőséget nyit a civil szervezetek állami feladatvállalásának, éppen egy olyan területen, amely Bauer és társai elemzése szerint az ifjúságnak legalább 43 százaléka a „vesztesek” számára döntő jelentőségű.

Az „Ifjúság és környezet” rovat ugyan azt a szándékot fogalmazza meg, hogy elsősorban „a főváros, illetve vidék ifjúságának élethelyzetéről, szokásrendszeréről, azok hasonlóságairól, eltéréseiről” akar hírt adni, az első szám Bank Dénes más, szélesebb horizontú írását közli „Sikeres uniós ifjúsági struktúrák Nemzeti Ifjúsági Tanácsok Európában” címmel. A szerzőt nyíltan a jó példák terjesztésének nagyon is „EUS” szándéka vezeti, mivel az ifjúsági tanács hazai létrehozása túl hosszú ideje és túl kevés eredménnyel folyik. A cikk hat uniós tagállam tapasztalatait elemző kutatásra támaszkodik, és hasznos áttekintést nyújt, de egyúttal a rovatathatóság meghúzásának szerkesztői nehézségét is jelzi, hiszen éppoly joggal kerülhetett volna az „Ifjúság és közélet” rovatba, mint jelenlegi helyére.

Az „Életmód-élethelyzet” rovat írásai két sajátos csoportról szólnak. A fiatalokú bűnelkövető lányok nézeteiről a női szerepekkel, különösen az anyasággal kapcsolatban (Fehérvári Szilvia), és a különféle fogyatékkal élőkről (Büki Gabriella, Csorba Katalin és Rigler Dorottya).

Figyelemre méltó a Kitekintés rovat vállalása: minden számban közölni kívánnak egy történeti blokkot, amelyben „olyan emblematisz személyeket szoláltatunk meg, akik fiatalon aktív szereplői voltak generációjuk szellemi életének, civil vagy politikai mozgalmainak”. Elsőként Csörsz Istvánnal készítették interjút (Sipos Júlia), aki továbbra is abban látja az író dolgát, hogy „tárja fel a társadalom betegségeit”. Ő ma a skinhead csoport-

okat kérdezné, hogy megtudja, hogyan van jelen közöttük „ez az összes zavaros ideológia”.

Összegezve olvasmányaimat: öröm kézbe venni az Új Ifjúsági Szemle első számát. A törekvés, amelyet kinyilvánít, és az, ahogyan elkezd megvalósítani egyaránt ígéretes. Ifjú lapotársunknak sok sikert az Olvasóknak sok jó cikket kívánunk.

(Új Ifjúsági Szemle. Új Mandátum Kiadó. 2003 – Főszerkesztő: Bauer Béla és Nagy Ádám.)

Csákö Mihály



## ÚJ SZINTÉZIS FELÉ

(AVAGY A HOSSZÚTÁVFTÚ MAGÁNYOSSÁGA)

Nagy Péter Tibor *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon* című munkája (Oktatáskutató Intézet és Új Mandátum Kiadó) nehezen befogadható jelenség a neveléstörténet-írás számára. A kötet olyan tulajdonságokat mutat fel, melyek élesen elütnek a rendszerváltozás évtizedében önbizalmában, finanszírozásában, befolyásában fokozatosan átalakuló társadalomtudományos műhelyek természetétől. Először vegyük sorra ezeket.

A szerző másfél évtizede tudatosan és egyre nagyobb elmélyültséggel műveli szakterületének – a felvilágosodástól 1948-ig tartó időszak neveléstörténete és oktatáspolitikája – kutatását. Módszertani eszköztára és megközelítései változatlanok, csupán használatuk vált kifinomulttá. Korábban tett megállapításai nem szorulnak konjunkturális korrekciókra. Tárgyismerete és forráskezelése – ha lehet – még meggyőzőbb. Egy szervesen építkező kutatói-elemzői életmű újabb átlomásával van tehát dolgunk. Olyan jelenség ez, melyet a politikai és gazdasági konjunktúrák társadalomkutatása ritkán szokott felmutatni. A híres angol művészfilm címét kölcsönvéve, Nagy Péter Tibor ismerheti „a hosszútávú magányosságát”.

A kötet befogadását tovább nehezítheti a témához értők szűk köre. (Vigasz legyen, hogy nincs ez másképpen a nálunk gazdagabb államokban sem. Egykoron éppen a szerzővel közösen csodálkoztunk rá a 80-as évek belgiumi neveléstörténet írására, ahol szintén néhány szerző ír a szűk körű közönség számára.) A 80-as évek professzionális folyamatok óta Magyarországon oktatás-

politikával, neveléstörténettel szakszerűen csak a *mezsgyejáró értelmiségi* tud foglalkozni: olyan szakember, aki a történetisé, szociológusi és pedagógia-kutatói képességeket legtermészetesebben képes ötvözni. Nem is csak a 20. századi interdiszciplináris megközelítésről van szó, ami még mindig a szigorúan elkülönült diszciplinák ötvözésével operált. Sokkal inkább egy új látásmód jellemzi a szerzőt; számára a diszciplináris válaszfalak értelmezhetetlenek. És az elmúlt évtized mintha őt igazolná: a „tisztá” diszciplinákból érkezők csak „kirabolni” látszanak az oktatástörténetet: a történészek konjunktúraalapzatnak (gondoljunk Eötvös, majd Klebersberg és most újra Eötvös kultuszára), a szociológusok gyakran adatbázisnak, a pedagógusok eszménytárnak látják azt. Nagy Péter Tibor azonban a mezsgyejárás hátrányairól is beszámol kötete nyitó oldalain: a határvonalakon mozgó eleve „gyanús”, senkinek sem elfogadható, befogadható igazán.

A kötet szerkezete egyben egy kutatói életpálya fontos állomását is jelzi. A modern magyar oktatástörténetet felvázoló tanulmányt három hosszú oktatáspolitikai trend (a jog, a minőség, és a nyelv oktatáspolitikai tematizálódása) elemzése követi. A trendek után három esettanulmány (a tanoncképzés átalakulásáról, a numerus claususról és a 20-as évek középiskolai reformfolyamatáról) következik. Végezetül az oktatásstatisztikán alapuló rendhagyó elemzés valamint mikro- és makroszintű elemzések következnek. A virtuózan többszintű szerkezethez illeszkedően megírt tanulmányok valóságos kutatómódszertani és tanulmányírási kézikönyvvé teszik a kötetet, amely adott témájától függetlenül is élvezetes és imponáló a társadalomtudományok iránt érdeklődők számára. Nagy Péter Tibor számára kutatási területe már nem meghódítandó tér, sokkal inkább olyan kert, amely termőre fordult és a legváltozatosabb kísérleteket is jól bírja. A hármas tagolás (hosszú trendek, esettanulmányok, statisztikai elemzések) a szerző értékkötődéseit is jelzik: Bourdieu társadalomlátása, az angolszász politikatudomány minden túlzott ideologizálástól megóvó, mindig frissítő hatású esettanulmányai és a Monarchia lenyűgöző statisztikai hagyományának felhasználása mind-mind olyan erő, amely jelentősen formálta Nagy Péter Tibor látásmódját. A távlatos, *ugyanakkor* hazai forrásokra támaszkodó és *emelt* nemzetközileg is korszerű megközelítésmód tovább szűkíti a befogadói kört. Ezt ismerte fel helyesen – az egyébként közéleti személyként nagyon is polemikus hajlamú szerző –, amikor kötete első lapjain munkáját elhatárolja a korszak oktatástör-

ténetével *más ügyek kapcsán* foglalkozó szakemberektől. Jól teszi; a kutatott téma „átutazóinak” nem sok érdemi mondanivalója lehet a „hosszútávfitó” magányát is vállaló szakember számára. Tisztességes és hasznos dolog ezt kimondani.

A „Kísérlet a modern magyar oktatástörténet 1945 előtti fő vonulatának összefoglalására” című nyitótanulmány ambiciózus címéhez méltó kísérlet a főbb oktatáspolitikai folyamatok „nyugatos”, azaz a diszciplináris vakságot vagy a konjunkturalis apologetikát elkerülő megírására. A szerző korszakolásai („csak 1867-ben kezdődött az a korszak, amikor mind a centralizáció, mind a decentralizáció oldalán az alkotmányos Magyarország erőit találjuk”) és kulcsfogalmai (felülről vezérelt modernizáció, alkotmányos oktatáspolitikai, egyensúlyrendszer, az egyensúlyelvű oktatáspolitikai válsága, majd az állami expanzió időszaka) egyéniek, sokéves kutatómunkában kiérleltek. A tanulmány sodrása erős, a képviselt szempontok koherensen végigvezethetők a vizsgált időszakon; az olvasó erőszakot vagy torzítást nem érzékel. A tanulmánynak vannak olyan részei is, melyeket megrendülve olvashat a társadalomtörténeti paradoxonokon edződött, de a neveléstörténet részleteiben kevésbé járatos értelmiségi. Ragyogóan elemzi a szerző pl. az 1890-es évek egyik változását, amikor a felülről vezérelt modernizáció nyomán létrejött szakoktatás-irányításba fokozatosan nőnek bele a frissen létrejött ipari és kereskedelmi szektorok érdekképviselői és konzultációs ágensei. Az üzenet az oktatástörténeten kívülre is szól: a felülről vezérelt modernizáció és a szerves fejlődés ideológus ellentétpárja az „életben” *nem ilyen éles*; a kettő átnőhet egymásba, a doktriner változások egy része is szervesülhet. Ugyancsak izgalmas az egyensúlyokon alapuló oktatáspolitikai szerkezet – mint magyar hagyomány – elemzésekor az a megállapítás, hogy egy egyensúlyi elem kiesésekor azonnal belép egy másik elem, ami helyreállítja a korábbi szerkezetet. Tehát nem egyszerűen a központosító oktatáspolitikai beavatkozásokkal szembeni „közegellenállásról” (hagyományszerűség vagy maradiság tetszés szerint) van szó, hanem egy érzékeny, sokszereplős politikaformálási minta tartós továbbéléséről.

A tanulmány leginkább ott válik vázlatossá, ahol az 1914 és 1920 közötti átmenet oktatástörténeti konzekvenciáinak levonása volna a feladat. A történeti Magyarország szétesése egy sajátos társadalmi dinamika azonnali megszűntét is jelenti: a dualizmus időszakában a nagyarányú tőkebeáramlást, az olcsó munkaerőt, a megfelelő mennyiségű természeti erőforrásokat és a Monarchia

egységes piacát egy jellegzetesen közép-európai hiperaktív állami fejlesztési politika egészítette ki – jórészt az infrastruktúra területén. Ez a századfordulóra átalakulni látszik, Budapest egyértelműen amerikai típusú növekedése és a saját innovációs motorok (kutatás, fejlesztés, önálló tőkeakkumuláció és beruházáspolitikai) megjelenése központi irányítható dinamikát kölcsönzött az oktatáspolitikai folyamatoknak is. 1920 után a gazdasági csőd, a kisállamiság keretei között a dinamika eltűnik, maximális célként a konszolidáció jelenik meg, megerősödik viszont a „csonka ország” irányíthatóságba, tervezhetőségbe vetett hit. Budapest egyetemi kapacitása a múlt század első éveiben Amerika nagy egyetemi központjait idézte, a 30-as évek elején viszont a nyolcosztályos gimnázium utolsó évfolyamára hétezeren jártak, a felsőoktatás első évfolyamára *négy és félezeren* iratkoztak be. Látnivaló, bár a tanulmány nem mondja ki, hogy lehetőségeiben és dinamikájában két különböző ország kerül elemzésre egy tanulmány keretei között. Talán a cseheknek és szlovákoknak van igazuk, akik ezt a drámai különbséget nyelvi leg is kifejezik: a történeti országot Uhorsko-nak, a nemzetállamot Madarsko-nak hívva.

Az „Oktatáspolitikai és jog” című tanulmány az oktatás és jogalkotás viszonyát vizsgálja az angolszász jogszociológia és a hazai oktatástörténet megközelítéseinek ötvöztetésével. A szemléletmód (a jog behatolása az oktatásba és legfőbb irányítási eszközzé válása) nemzetközi, a problémák (issue-k) melyeken keresztül a folyamat szemléltetést nyer, hazaiak.

Az „Oktatáspolitikai és minőség” című tanulmány két kiindulópontból tekinti át az eltérő minőségértelmezések mögötti oktatáspolitikai konfliktusok történetét. A szerző – valószínűleg Lukács Péter „Színvonal és szelekció” című diszertációjának megközelítésére támaszkodva – relativizálja a minőségelvű oktatáspolitikai érvrendszereket, és a „ki mondja meg, hogy mi a minőség” kérdését használva tárja fel a különféle érvelések mögötti érdekeket, érdekcsoportokat.

A tanulmányok harmadika az „oktatáspolitikai és nyelv” címet viseli. Ez az írás igazi módszertani csemege, *mainstream* történészeket is felizgató írásmű. Nagy Péter Tibor – tudomásom szerint először Magyarországon – kísérletet tesz a nyelvpolitikai harcok általános mintáinak megfogalmazására. Az ezt követő eseménytörténet írásakor pedig egészen eredeti megközelítést alkalmaz: a magyar nyelv státusával kapcsolatos harcokat szigorúan a latin, görög és német nyelv pozícióharcai közé helyezi, szakítva a múltat a nemze-

ti ébredés kulcslyukából szemlélő hagyományos történetírással. E húzás nem egyszerűen módszertani bravúr, a történeti tények mintha a szerzőt igazolnák. A szerző briliáns elemzésben mutatja be a nyelvpolitikai harcok árnyaltságát, amely makacsul ellenáll az egy rendezőelv (pl. a nemzeti vagy gazdasági-racionalista) szerinti csoportosításoknak. A tanulmány általános kelet-európai tanulságokat is hordoz: az etnikai és társadalmi tagoltság miatt megoldhatatlan a mindenki által elfogadható modern közvetítőnyelv (lingua franca) kialakítása, a hagyományos közvetítőnyelv (latin) pedig diszfunkcionálissá válik. A megoldatlanság a kisnyelvi nacionalizmus táptalaja lett.

Az „egyszeri történesek” nevet viselő esettanulmányok közül kettő, az „1872 és a tanoncoktatás” valamint az „1924 és a középiskola” korábbi elemzések továbbfejlesztett változatai. A két tanulmány egymás mellett olvasva válik igazán gazdaggá: a céhrendszert lépésről-lépésre lebontó liberális oktatáspolitikai mellett egészen más korról üzen a középiskola eltömegesedését és a hagyományos műveltségeszemély átmentését – kétségbeesetten, illúziótlanul – összeegyeztetni kívánó klebelsbergi kultúrpolitika.

Az esettanulmányok legizgalmasabbika az „1920 és a numerus clausus” címet viseli. A „numerus clausus” olyan súlyú esemény – Nagy Péter Tibor szerint inkább *folyamat* – a modern magyar oktatástörténetben, hogy tárgyalása gyakran átcúsúszik a *mainstream* történészek hatáskörébe. Ezzel viszont éppen a történeti elemek bonyolultsága, árnyaltsága vesz el. A szerző esettanulmánya másban is újszerű, egyetlen „tábor” kliséinek sem engedelmessé. Elutasítja az antiszemitizmus mitikus, irracionális értelmezéseit; a jelenséget történeti szakaszokra bontja és szereplőkhöz köti. Ugyanakkor konkrét eseménytörténettel cáfolja a „mentegetők” kedvező érvét, a politikai alternatíva hiányát; sőt bemutatja, hogy a törvényjavaslat elfogadása amatőr taktikázások, alkotmányjogi mulasztások, kisstílusú megalkuvások kusza halmazából bontakozott ki. Nem fél a relativizálás vádjától, amikor szemlélteti a végrehajtás „schlamperei”-hoz illő elemeit és a korrekció viszonylag hamari voltát. Ugyanakkor helyesen ismeri fel, hogy a „numerus clausus” jelentősége messze túlmutat a slaposan végrehajtott törvényjavaslaton. A Monarchia közép- és felsőoktatási expanziójának hála, az oktatási javakhoz való hozzáférés a 20-as évekre az alapvető polgári javak (élet és vagyon, szabadságjogok stb.) egyik – ha nem is legmeghatározóbb – elemének számított. A numerus clausus egy bűnökként megbélyegzett

és mesterségesen – a magyar köznemesi szabadelvűségen nyugodó modern alkotmányosság szerint pedig törvénytelen módon – kijelölt társadalmi csoport *kollektív kifosztása* volt. A kifosztás paradox módon a legmodernebb javakkal (a felsőoktatáshoz való hozzáféréssel) kezdődött, de ez a későbbiekben precedensértékűnek bizonyult a legmagyományosabb javak tekintetében is (vagyonok kifosztása és végül az életek elrablása).

A tanulmány további gazdagítása volna lehetséges, hogyha a szerző megvizsgálná a kor döntéshozóinak fejében makacsul megjelenő „zéró összegű játszma” (valakiket csak mások kiszorításával lehet helyzetbe hozni, kölcsönösen előnyös megoldások nincsenek) történeti hátterét és lehetséges magyarázatait. Ezzel kapcsolatban merül fel az a kérdés, hogy a numerus clausus későbbi enyhítése összefügg-e a felsőoktatási létszámok kínos stagnálásával, azaz más feltörekvő társadalmi csoportok kirekesztésével?

Ugyancsak fontos lenne a numerus clausus nemzetközi vonulatának árnyalása. A zsidókra vonatkozó numerus clausust a Harvard Egyetem is alkalmazta a 20-as években, de szövetségi szintű felsőoktatási rendszer hiányában ez a kínos időszak már elmerült az egyedi intézménytörténet homályában. A kínaiakra alkalmazott numerus clausus – a maláj középosztály megteremtése céljából – a mai napig hivatalos állami politika Malajziában. Ugyancsak átgondolandó, hogy a kisebbségi csoportok „pozitív diszkriminációja” miatt hátrányt szenvedő hagyományos fehér, amerikai középosztálybeli családok számára miért volt elfogadható az esélyeik korlátozása. Gyaníthatóan azért, mert a robbanásszerű expanzióban lévő felsőoktatási rendszerekben a kisméretű „affirmative action” nem osztt és nem szoroz. Feltételezhető, hogy a magyarországihoz hasonló numerus clausus egyik legfontosabb feltétele a társadalmi-gazdasági stagnálás.

A kötet statisztikai tanulmányai közül „Makrostatistika” nevet viselő a középfok két háború közti expanzióját mutatja be, a „Mikrostatistika” pedig Berettyóújfalu zsidóságáról fest képet. Mindkét tanulmány a Monarchia idején megalapozott, lenyűgöző statisztikai hagyományra támaszkodik; a két világháború közötti statisztikai adatszolgáltatás bősége, árnyaltsága és tudományos rendszerezettsége joggal váltja ki nyugat-európai kollégáink irigységét. A statisztika használatát felvillantó tanulmányok legizgalmasabbika a „Rendhagyó alkalmazás – Iskolai és társadalmi értékek a Horthy-korszakban” címet viseli. Nagy Péter Tibor – a kor magyar társa-

dalmának ideologikus címkézésétől tartózkodva – a modernitás melléktermékeinek (földrajzi mobilitás, urbanizáció, polgári házasság, válás, házasságon kívüli gyermekvállalás stb.) statisztikai mutatóit szembesíti az iskolai tankönyvek által sugallt társadalomképpel. A kontraszt nyilvánvalóan nagy, bár a való világ és a hivatalosság által sugallt képet némileg kibékítő iskolai gyakorlatról nem sokat tudunk.

Összefoglalva a fentieket, a „Hajszálcsovek és nyomáscsoportok” egy következetes kutatói pálya fontos állomásáról tudósít. A szerző bizonyítottan képes a modern magyar oktatástörténet megírására, sőt jelentős elemeiben ezt meg is teszi könyvében. A könyv értékei arra ösztönzik e recenzió íróját, hogy a szerzőt a szintézis megírására biztassa. Tudományos értelemben azért, mert Nagy Péter Tibor munkája paradigmatiser erővel hatna, szakemberi értelemben pedig azért, mert ezzel a megkerülhetetlen munkával érne véget a „hosszútávú magányossága”.

(Nagy Péter Tibor: *Hajszálcsovek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon. Budapest, Oktatáskutató Intézet és Új Mandátum Kiadó, 2002.*)

Setényi János



## KÖZÉP- ÉS KELET EURÓPA FELSŐOKTATÁSA – NYUGATI SZEMMEL

Hollandiában létezik egy olyan testület, amely a kormányzati politikát segíti, átfogó társadalmi kérdések tudományos vizsgálata révén. A Holland Kormánypolitikai Tudományos Tanács (Netherlands Scientific Council for Government Policy) figyelmének középpontjában elsősorban a hollandiai társadalmi folyamatok és problémák állnak, ám a kilencvenes évek végén az Európai Unió keleti kibővítésének hatásait vizsgáló nagyszabású kutatásba kezdett. E kutatás fő kérdése egyrészt az volt, hogy a bővítés milyen problémákat okoz az Unió számára, másrészt pedig, hogy a meglévő intézményrendszer hatékonyságának és kohéziójának megőrzéséhez milyen mértékű átalakításokra van szükség. E kutatás keretében kérték föl az angol Richard H. Jones professzort, nemzetközi felsőoktatási szakértőt, hogy készítsen háttér tanulmányt Kelet-Európa felsőoktatásának kilencvenes évekbeli átalakulásáról.